

einde van de Middeleeuwen, met bovendien een veel ruimer bereik dan Oudenaarde en de sacramentsprocessie alleen. Een grote verdienste is de aandacht voor de meestal als marginaal geziene dramatische vertoningen in en rondom processies. Hun invloed op de samenleving bleek groot. Er is dus alle aanleiding om dergelijke 'randverschijnselen' te herwaarderen.

De multidisciplinaire benadering, met name de aandacht voor de interactie tussen woord- en beeldcultuur, is vruchtbaar gebleken. Alleen is deze methodiek binnen de letterenstudies recentelijk minder veronachtzaamd dan Ramakers her en der voorgeeft. Dat moge bijvoorbeeld blijken uit mijn onderzoek naar Coornherts overtuigingsstrategieën in zijn toneelspelen (*Stichtelijke lust*, 1994). Juist de zo vaardig toegepaste combinatie van het woord met vertrouwde beeldelementen moet diens overtuigingskracht voor zijn publiek bepaald hebben. Het ging naar mijn idee in Oudenaarde, bij iemand als Coomhert, maar ook in zoveel andere situaties om een door de gelegenheid bepaald specifiek samenstel van elementen uit een gemeenschappelijk denkpatroon en gemeenschappelijke vormentaal. Vanuit deze opvatting ben ik ook minder dan Ramakers geneigd om toegspelen in opvoering scherp van die in druk te scheiden. In het geval van gedrukte spelen zal zich bij lezing aan de hand van de bestaande beeldcanon — eventueel geactiveerd door illustraties — een zelfde beeld voor het geestesoog ontwikkeld hebben als bij een echte opvoering. Zitten we bovendien bij voorlezing van een gedrukt toespel, wanneer, zoals Ramakers oppert, de rollen over verscheidene sprekers verdeeld werden (383), niet erg dicht in de buurt van een opvoering?

De rijkdom en het beschrijvende karakter van deze studie gaan soms ten koste van het overzicht. Zo kan men de geraadpleegde archivalia bijvoorbeeld alleen uit de beschrijving van de bronnen (II. 1) achterhalen. Ook vraag ik me af of in hoofdstuk zes, over het ommegangsdagtoneel binnen het totale West-Europese processietoneel, alle nuances en schakeringen binnen deze beknopte hoorn des overvloeds voor een niet-literatuurhistoricus zichtbaar blijven. Verder zouden schematische voorstellingen soms verhelderend zijn geweest. Te denken valt aan een duidelijke plattegrond met de route van de processie en de locaties van de staande figuren. De gereproduceerde historische plattegronden zijn daartoe niet toereikend. Een overzicht waaruit de chronologie van het figurenprogramma per figuur af te leiden valt, zou welkom zijn geweest naast bijlage drie die steekproefsgewijs een overzicht van de figuren voor enkele geselecteerde jaren biedt. Zo'n schema zou bijlage vier vervangen kunnen hebben, die de onderdelen van het figurenprogramma opsomt volgens de ook al in hoofdstuk vijf aangehouden categorieën. Precies dezelfde opsomming keert nogmaals terug in het figurenregister, zij het voorzien van paginavermeldingen.

Ramakers' studie is een aanwinst voor wie zich in de laatmiddeleeuwse stadscultuur verdiept, met soms veel meer informatie dan het onderwerp doet vermoeden. Bij alle overvloed aan gegevens bleef alleen een simpele vraag als hoe lang zo'n processie met al zijn elementen van woord en beeld nou duurde, onbeantwoord.

Anneke C. G. Fleurkens

H. Brand, *Over macht en overwicht. Stedelijke elites in Leiden (1420-1510)* (Dissertatie Leiden 1996; Studies in urban social, economic and political history of the medieval and modern Low Countries VI; Leuven, Apeldoorn: Garant, 1996, diskette + xlix + 417 blz., f79,-, ISBN 90 5350 576 8).

Zelden vertolkt een titel zo doelbewust de standpunten van de auteur. Het meervoud 'elites' sluit onmiskenbaar aan bij de concepten die sociologen, antropologen en historici rond de

leidende sociale groepen hebben ontwikkeld. Merkwaardig is wel, dat de door A. Guarducci uitgegeven Prato-bundel *Gerarchie economica e gerarchie sociali secoli XII-XVIII* (1990) onbenut bleef. Als wij de inleidende beschouwingen goed hebben begrepen, wil de auteur op zijn minst drie elites onderkennen, die zich respectievelijk door hun politieke functies, hun economisch vermogen en hun prestige van de massa onderscheiden. In de twee eerste gevallen betreft het dus macht, in het derde geval overwicht.

De auteur, die in 1996 te Leiden promoveerde bij de professoren W. P. Blockmans en D. E. H. de Boer, maar ook op de Gentse en Parijse mediëvistieke weiden graasde, wil uitzoeken hoe de diverse elites zich tegenover elkaar verhielden en op welke bases hun dominantie in Leiden berustte tussen 1420, de Kabeljauwse machtsovername, en 1510, het jaar van het privilege waarmee Maximiliaan van Oostenrijk bepaalde dat de leden van de raad van veertig, door Filips de Goede in 1449 ingesteld om de kandidaat-schepenen voor te dragen, voortaan moesten deel uitmaken van de vroedschap. Die vroedschappen waren de oud-magistraten die 'rond 1385' als een soort van verruimde stadsraad begonnen te fungeren.

Zo een dergelijk onderzoek verder wil reiken dan de inhoud van de normatieve bronnen, draait het onafwendbaar uit op een prosopografie. Toch levert de auteur geen pasklaar corpus van de leden van de Leidse elite(s), maar biedt hij, op een ingesloten computerschijf, diverse bestanden van stadsmagistraten en -ambtenaren, accijnspachters, ondernemers, bezitters van lenen, hofsteden en hoogheidsrechten, grafelijke ambtenaren, studenten en geestelijken die in de jaren 1420-1510 te Leiden thuishoorden. Elkeen kan ze naar eigen inzicht linken en bewerken.

De rijkdom, waarmee 'de economische zwaargewichten in de stad [worden] bedoeld die zich niet met het politieke bedrijf inlieten', maar die niettemin toch advies gaf aan gerechtsieden en vroedschappen (23), werd in de bestanden slechts heel ten dele opgenomen en ook de uiteenzetting zelf blijft vaag over de juiste samenstelling. Zij stelt ze 'enigszins arbitrair' gelijk met de 144 rijksten in 1438-1439 (114-115, maar op 298 blijken dat er 147 te zijn) en met de 247 bezitters van een vermogen van 1000 lb. of meer (116; op 298 zijn er 248).

Het eerste deel van de uiteenzetting behandelt de 'politieke macht en economische zelfstandigheid'. Als 'de politieke elite' passeren de revue de schout, de burgemeesters en schepenen, de vroedschap en de veertigraad. Van burgemeesters en schepenen wordt de omvang van de groep gegadigden en de mate van spreiding van de zetelverdeling onder hen vermeld. Bij de vroedschappen worden de omvang van de groep, de duur van de mandaten en de graad van vernieuwing erbinnen onderzocht. Onder de factoren die op de samenstelling van de politieke elite wegen, beschouwt de auteur de factiestrijd, speciaal tussen Hoeken en Kabeljauwen, en 'het geld'. Zoals elders is de politieke macht vooral in handen van de rijken, omdat die zich de luxe konden permitteren de onbezoldigde mandaten te bekleden. Verkoop en verpachting van functies en steekpenningen en giften versterkten hun invloed.

De economische elite was hoofdzakelijk bedrijvig in de textielsector, het brouwwezen en in industriële ondernemingen op het platteland: steenbakkerijen, kalkovens en turfwinning. Haar commerciële activiteiten waren in omvang en reikwijdte eerder bescheiden en betroffen veelal gelegenheidshandel in domeinproducten. Bij gebrek aan geschikte bronnen bleek het moeilijk de groep van de bezitters van onroerende goederen en heerlijke rechten nauwkeurig in kaart te brengen.

In deel II 'De sociale elite: een in verscheidenheid' zou men op grond van de titel en van de inleidende beschouwingen een evocatie van een derde elite, die van het prestige, verwachten. In feite is het een beschrijving van het sociale gedrag van de politieke machtshebbers en de economisch sterken. Een eerste hoofdstuk brengt achtereenvolgens naar voor dat een twintigtal families van de 129 die in de vroedschap zetelden 76 procent van de burgemeestersposten

en 60 procent van de schepenzetels bezette, dat de edelen meer dan de helft van de vroedschappen leverden, dat de vroedschap een homogame huwelijksstrategie ontwikkelde en dat academisch gevormden onder hen weinig voorstelden, ofschoon hun aandeel naar het einde van de eeuw toenam. De volgende twee hoofdstukken zijn gewijd aan de structuur van de Leidse elite. De auteur betoogt uitvoerig dat deze afwijkt van die van de elite in Venetië en andere Italiaanse steden. Hij ziet een verband tussen het overwicht van het kerngezin en de geringe betekenis van de maagschap enerzijds en het vigerende erfrecht anderzijds, maar wat is hier het ei en wat de kip? Een laatste hoofdstuk overschouwt het gedrag van de Leidse elites in verband met caritas en religie, maar gaat nauwelijks in op de vraag in hoever leidende clerici eventueel bijdroegen tot de rijkdom en invloed van hun geslacht.

Uit het voorafgaande mag blijken dat de structuur van het boek niet altijd even rechtlijnig is en soms de vooropgezette vraagstelling over de aard en de overlapping van de (drie) elites uit het oog verliest. De, makkelijk kwantificeerbare, politieke functies geven (teveel?) de toon aan. Met de door de auteur verzamelde bestanden moet het mogelijk zijn de kruisbestuiving tussen macht, welstand en prestige scherper te belichten en het belang van de constituerende factoren ervan (rijkdom, politieke functies, ridderschap, verzwagering, omvang en levensduur van een geslacht, leenbezit, grafelijke dienst, enz.) beter zichtbaar te maken in een scalogram of matrix.

Bepaalde tekstpassages zijn op zijn minst wazig, zo niet onjuist. Enerzijds wordt gesteld dat het plutocratische karakter van de Leidse bestuurderskring weinig verband hield met de industriële ontwikkeling van de stad, enkele regels verder dat de voortschrijdende plutocratisering paste in het kader van haar industriële ontplooiing (371). Wat moet men zich voorstellen bij 'Door zich bij het Kabeljauwse verbond aan te sluiten, kwamen het Leidse stadsbestuur en de burggraaf... tegenover elkaar te staan' (71)? Waarom niet klaar gezegd hoeveel edelen en hoeveel burgers, hoeveel Hoeken en Kabeljauwen het verbond van januari 1477 tekenden (93)?

Het is beslist onjuist dat pachters van accijnzen zitting namen in het stadsbestuur (156); bedoeld zijn geweest of toekomstige pachters. Een optelling van 'ten minste twee derde' en 'ruim 37 procent' van de vroedschappen (115) komt uit op meer dan 103 procent! Een enkel vonnis dat een gehuwde vrouw toelaat haar magen te bezoeken (275) bewijst bezwaarlijk dat een individu door een huwelijk uitsluitend aan de maagschap van de partner wordt gebonden. Dat een stabiele muntpolitiek de groei van de lakenindustrie zou bevorderd hebben (26), klinkt ongewoon. Het is allicht waar dat de gunstige situatie van de stadsfinanciën de Leidse economie baat heeft gebracht (26), maar evenzo dat de gunstige economische evolutie de fiscale ontvangsten van de stad verhoogde. De reeks revaluaties tussen 1477 en 1487 (27) is in tegenpraak met de daling van het zilvergewicht van de Vlaamse groot van 0,36 tot 0,25 gram en, omgekeerd, de devaluatie van 1489 (27) was een ingrijpende revaluatie. De Bejame-wijn (196 n. 170) zal wel Beaunewijn zijn. De timmerman die maar 2,5 stuiver verdiende tegenover de 4,5 tot 5 stuiver van de metselaar (114) was een gezel, de tweede een meester.

De voorliggende dissertatie kan dan al niet perfect genoemd worden; zoals zij voorligt is zij een belangrijke bijdrage tot de stadsgeschiedenis en, mede door de bijlagen, tot het sociaal-historisch onderzoek. Bovendien vormt zij met de eerdere studies van F. J. W. van Kan, S. A. Lamet, D. J. Noordam en M. Prak een uniek overzicht van de evolutie van de bovenlaag in een Hollandse stad gedurende het hele *Ancien Régime*.

A. Zeebout, *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele*, R. J. G. A. A. Gaspar, ed. (Middeleeuwse studies en bronnen LVIH; Hilversum: Verloren, 1998, lvii + 448 blz., ISBN 90 6550 031 6).

Van 1481 tot 1485 reisde de Vlaamse edelman Joos van Ghistele door het Middellandse-Zeegebied. Aanvankelijk met vijf reisgenoten, vanaf 1482 alleen met zijn kapelaan Jan van Quisthout. Tussen 1486 en 1489 kwam een verslag van deze reis tot stand, geschreven in de volkstaal door ene Ambrosius Zeebout. Waarschijnlijk was het in handschrift al ruim verspreid toen het in 1557 voor het eerst in druk verscheen. Het werd herdrukt in 1563 en 1572. Van dit reisverslag is nu een moderne editie verschenen die zich baseert op het oudst bekende handschrift uit ca. 1500. Ontbrekende gegevens werden aangevuld uit andere handschriften en de zestiende-eeuwse drukken. De titel van de editie is ontleend aan de druk van 1557.

Uit de inleiding van de éditeur blijkt dat Zeebout zich op een groot aantal bronnen baseerde. Naast de aantekeningen van de reiziger(s) raadpleegde hij vooral de bijbel en allerlei klassieke, middeleeuwse en humanistische geschriften. Zeebout gebruikte ook andere reisverhalen, waaronder dat van Bernhard von Breydenbach, dat in 1488 in een Nederlandse vertaling verscheen. Breydenbach reisde in 1483 en 1484 in het Midden-Oosten. Het reisverslag van de Mechelaar Jan Aerts, die in 1484 een reis naar het Heilige Land maakte, blijkt hij niet te hebben gebruikt. Ook dit reisverslag verscheen in druk, voor het eerst in 1595 te Antwerpen en voor het laatst te Dordrecht in 1652.

Volgens Gaspar is Zeebouts werk een belangrijke bron vanwege zijn grote populariteit in de zestiende eeuw en de grote betrouwbaarheid en levendigheid van de beschrijving. Wat was de bedoeling van het reisverslag? Vroomheid was de drijfveer van Van Ghistele en zijn reisgenoten. Het was Van Ghistele die de opdracht tot het werk gaf en zijn aantekeningen vormden er de basis van. Het reisverslag had dan ook een stichtelijk en didactisch karakter, aldus Gaspar.

Wat is dit reisverslag nu voor werk? Anders dan Gaspar suggereert, is het niet in de eerste plaats een verslag van de reis van Van Ghistele. Deze was zeker niet de enige die zijn aantekeningen aan Zeebout ter beschikking stelde. De namen van de reisgenoten, ook die van Van Ghistele, komen in het reisverslag zelf in het geheel niet voor! En hoe religieus was het karakter van de reis?

Gezien de behandeling van godsdiensten, staatkundige en politieke verhoudingen, zeden en gewoonten, is het twijfelachtig of we in Zeebouts werk allereerst een stichtelijk verslag van een vrome reis moeten zien. Veeleer lijkt het een beschrijving van het Midden-Oosten, met de reis van 'eeneghe edele mannen ende andere' als leidraad. Op hun verzoek, zo merkt Zeebout zelf op, was het werk geschreven met gebruik van wat zij 'inden landen van overzee ghehoort en bevonden hebben'. En dat ten'solaese van hemlieden ghenouchte nemende te hooren lesene van vremde saken, landen ende steden, ende oec ter instructie vanden ghonen die in toecommenden tijden inde voorseyde landen zullen willen reysen'. Dit reisverslag moet een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan het beeld van het Midden-Oosten in de Nederlanden. Men stelde ongetwijfeld belang in deze informatie. Het motief van de reis van Van Ghistele en zijn reisgenoten was immers 'dat zij ghemouveert worden de voorseyde landen te visiteerne, ende bij experiencien te siene dat zij ghehoort ende in diverssche boucken ghelesen ende vonden hadden'. Het reisverslag geeft een indicatie van de nieuwsgierigheid in de Nederlanden naar de wereld van het Oosten.

Vergeleken met het commentaar op Zeebouts bronnen is de interpretatie van het werk karig. Gaspar legt onnodig veel nadruk op Zeebouts (on)betrouwbaarheid. Een vergelijking met het werk van bijvoorbeeld Aerts ontbreekt. Gaspar verzuimt in te gaan op het publiek en de receptie van het werk. Het grootste gemis in deze editie is daarom wel dat de inleiding die uitgever Van de Keere in 1557 in de eerste uitgave afdruckte, ontbreekt.